

УДК 1(44)"18/19"Бер:316.32

*Г.С. Ніколенко,
аспірант відділу історії зарубіжної філософії
Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України*

ВИТОКИ КОНЦЕПЦІЇ «ВІДКРИТОГО» І «ЗАКРИТОГО» СУСПІЛЬСТВА У ПРАЦІ А.БЕРГСОНА «ДВА ДЖЕРЕЛА МОРАЛІ І РЕЛІГІЇ»

Актуальність даної теми зумовлено спробою узгодити існуючі розбіжності в сучасному розумінні понять «відкрите» і «закрите» суспільство, звертаючись до витоків: за свідченням К.Поппера, вперше їх використовує А.Бергсон. Започатковане А.Бергсоном вчення отримало широке визнання, а його концепція «відкритого» суспільства, синтезована у працях інших вчених, зокрема К.Поппера, Дж.Сороса, Р.Дворкіна, Р.Нозіка, Ф.А.Гайека, Дж.Роулза та ін. набула широкого вжитку не лише в академічних кілах, а й у соціальних, політичних та економічних сферах. За сучасних умов «відкрите» суспільство часто-густо набирає статус політичного гасла, прагнення до якого є вимогою для всіх країн, що тяжіють до демократичного режиму і претендують на особливі умови співпраці із «західним цивілізованим світом». Серед таких країн і Україна, для якої «відкрите суспільство» є скоріше політичним гаслом, ніж науковою концепцією. Подібна популярність часто призводить до плутанини в сприйнятті понять та явищ, тож системне викладення взаємозв'язків між витоками та сучасними концепціями дасть можливість краще зрозуміти суть даних понять та їх еволюцію.

Проблемам «відкритого» суспільства присвячено чимало досліджень, монографій, статей, і в усіх вітчизняних підручниках, навчальних посібниках, енциклопедіях і словниках з гуманітарних навчальних дисциплін обов'язково є розділи, що стосуються цієї теми. Серед українських дослідників даною проблемою займалися А.Ф. Колодій, М.Патей-Братасюк, А.М. Шаповалов («відкрите» суспільство як «громадянське»); Ю.В. Бондарь, Д.В. Табачник, В.А. Ліпкан (як інформаційне суспільство); К.Г. Яцура, Л.М. Харлаш, В.П. Корнійчук, Р.Ю. Яценко (дослідження трансформації суспільства в соціальних, правових та економічних сферах – «перехідне»

суспільство як шлях до «відкритого») та ін.

У цій статті зроблено спробу структурувати філософські підвалини поняття «відкритого» суспільство та прослідкувати його еволюцію в різних концепціях першої половини ХХ ст.

Першим «відкритого» суспільство охарактеризував А.Бергсон у праці «Два джерела моралі та релігії». Він проводить пошук джерел формування та еволюції людського суспільства, крайні точки яких називає «відкритими» і «закритими». Його концепція ґрунтується на зіставленні декількох протилежних механізмів, властивих свідомості людини: розум/інстинкт, підкорення звичці/творчий порив, прогрес/порядок, справедливість/рівність, розвиток/сталість у житті, динаміка/статика тощо. Вчений є одним із засновників філософії життя: він протиставляє механістичні функції розуму інтуїції та життєвому пориву. Розум не здатний розкрити всі пізнавальні можливості індивіда: «Індивід у його тілесному, психічно-чуттєвому, інтелектуальному проявах є ірраціональним, рухливо-плинним цілісним багатоманіттям. Автентичне розуміння життя досягається лише в акті інтуїції, зокрема, завдяки індивідуальному переживанню цього акту» [5, 676]. Концепція «відкритого» суспільства розгортається через здатність людини до еволюції «закостенілого» розуму, що підкорений інстинкту і тяжіє до незмінності, але завдяки інтуїтивним поривам змінює форму свого існування – в індивідуальному та суспільному сприйнятті. Здатність виходити за межі безпечної звички і сприймати ці нові форми – ознака відкритості, на якій ґрунтується концепція «відкритого» суспільства А.Бергсона.

Ідея розділити суспільство на «відкритого» і «закритого», а також ті категорії, які лежать в основі цього розподілу, запропоновані А.Бергсоном, були сприйняті низкою науковців і отримали свій розвиток в двох основних напрямках: соціологічних і філософських пошуках. Такі представники, як Ф.А.Гайек, Дж.Роулз, Р.Дворкін, Р.Нозік приділяли увагу питанням справедливості, рівності, пошуку, якщо говорити категоріями А.Бергсона, такого морального закону, який був би найкращим для кожного члена суспільства і тієї форми держави, в якій це реалізовувалося б. Інший напрям, започаткований К.Поппером та його учнем – Дж.Соросом, являє собою конкретне розділення суспільств на закриті та відкриті у прикладах тоталітарних та демократичних режимів ХХ ст.

А.Бергсон аналізує такі категорії, як моральне зобов'язання, справедливість, містицизм та релігійні установки крізь призму дії механізмів, названих вище. У процесі аналізу виокремлюються дві головні лінії еволюції суспільств: природна, яка продовжує ту лінію життя, що задумала природа, та прогресивна, тобто та, яку людина видозмінює в процесі використання своїх розумових здібностей.

Головною передумовою розрізнення цих двох ліній автор називає боротьбу між розумом та інстинктом, порівнюючи та протиставляючи суспільство людей і суспільство комах: «Розглянемо дві розбіжні лінії еволюції і суспільства, що розташовані в крайній точці кожної з них... скажімо просто, що розум та інстинкт є формами свідомості, які повинні були взаємно проникати в зародковому стані та роз'єднуватися в процесі свого росту. В кінці першої лінії – інстинкт комах, особливо перетинчастокрилих; в кінці другої – людський розум» [1, 25–26].

У процесі порівняння зазначено, що схожість цих суспільств зумовлена інстинктом, який заклала природа: необхідність триматися в групі, виконувати свою чітко сформульовану функцію. Людину від комах в плані реалізації соціальних зв'язків відрізняють два аспекти: 1. Здатність до рефлексії (мураха під час виконання своїх обов'язків не задає собі питань «навіщо», її не хвилює майбутнє і минуле, вона виконує програму, закладену природою). 2. Використання інструментів (мураха використовує природні інструменти, що зумовлюються будовою її тіла; головним інструментом людини є розум, який здатен винаходити нові інструменти і, таким чином, розширяти поле своєї діяльності). Тому, за формулюванням А.Бергсона, мураха має чітко сформульований готовий кодекс «законів зобов'язання» і правил, кожне з яких є необхідним; людина ж має тільки одне необхідне правило – сама присутність правила, і з плином еволюції, розширенням меж можливостей, старінням інструментів з'являється необхідність оновлювати свої правила і підлаштовувати їх під обставини, що змінилися: «Інстинкт і розум мають основною метою використання інструментів: в останньому випадку – знарядь винайдених, тобто, змінних та непередбачених; в першому випадку – органів, даних природою і, тому, незмінних... Але в бджолиному вулику або в мурашнику індивід прикований до свого заняття своєю будовою, а організація

відносно незмінна, тоді як громадянська община у людини – це змінна форма, відкрита для всякого поступального руху» [1, 26–27]. Таким чином, людина знаходить шлях до видозмінення форми своєї спільноти, яка природно є закритою, але за допомогою розуму має тенденцію до розширення і відкритості.

Пошук критеріїв закритості і відкритості суспільства задля того, щоб зробити структурований матеріал, привів нас до цікавого висновку: А.Бергсон не дає системно викладеного образу цих суспільств, всі ознаки, які нас цікавлять, розписані по всіх сторінках в невеличких абзацах. Із цього випливає висновок, що сам автор не приділяв значної уваги саме цьому аспекту; для нього він скоріше поле, на якому відбуваються події. Але оскільки А.Бергсон вважається першим, хто вводить поняття і протиставлення відкритого суспільства до закритого, ми спробуємо описати його концепцію саме з цих позицій.

Слідуючи за автором, ми маємо таку структуру нашого дослідження: ознаки відкритої/закритої моралі, справедливості, релігії, роль «зобов'язання» в їх кореляції і, насамкінець, взаємодію суспільства закритого та такого, що прагне до відкритості.

Мораль як чинник суспільного життя в концепції А.Бергсона є однією з її засадин, на тлі якої формуються «відкриті» і «закриті» форми поведінки індивідів. По-перше, треба зазначити, що А.Бергсон не розділяє мораль на декілька видів; вона єдина, але має всередині самої себе дві основні форми, які діють і впливають на буття людини одночасно: соціальна і людська. Соціальна мораль – це підкорення почуттю зобов'язання, яке є проявом інстинкту і зберігає людську спільноту в її першопочатковому вигляді: невелика спільнота людей, поєднаних спільним побутом, територією, традиційними цінностями, світоглядними настановами. Моральна настанова людини в такому разі описується наступним чином: «Людина становить єдине ціле із суспільством; вона і воно разом поглинені виконанням одного завдання індивідуального і соціального самозбереження... саме з основоположним інстинктом ми пов'язали зобов'язаність у власному сенсі: при своєму виникненні вона заключає в собі такий стан речей, де індивідуальне і соціальне не відрізняються одне від іншого. Ось чому ми можемо сказати, що позиція, якій вона відповідає, – це позиція індивіда і суспільства, замкнених на самих собі. Будучи одночасно

індивідуальною і соціальною, душа тут рухається по колу. Вона закрита» (Бергсон, 39). Соціальна мораль виходить із засадничих принципів структури людського суспільства, які включають у собі установку на зберігання своєї цілісності за допомогою системи звичок, розділення сприйняття спільноти на «ми – вони» і всеохоплюючого тиску зобов'язання, яке передує розумовому осмисленню кожної окремої ситуації, а інстинктивно передається з покоління в покоління.

Мораль людська ґрунтується на сприйнятті не обмеженої кількості осіб, хоча б це й охоплювало всіх людей в межах однієї держави, а на людині як такій; це стосунки не в системі «Я-суспільство», а скоріше «Я-людство» чи навіть «Я-Всесвіт» у всеохоплюючому почутті безумовної любові до всього живого: «Інша установка – це установка відкритої душі. ... Якщо припустити, що вона охоплює все людство, то це не буде занадто багато, це не буде навіть достатньо багато, оскільки її любов розповсюджується на тварин, рослин, на всю природу» [1, 39]. Людська мораль виходить не з позицій структури спільноти і зберігання її, а з принципу, що вона є «спільнотою людей» і зобов'язання тут виступає не в якості конкретних законів до виконання, а як життєвий порив як один головний закон, який стоїть в основі виникнення людства як виду; система звичок, соціальний інстинкт – це похідні інструменти.

У душі людини постійно діють одночасно обидві частини моралі, створюючи певну дихотомію. Залежно від того, на якому етапі розвитку знаходиться та чи інша спільнота, наскільки комфортно відчуває себе більшість її членів вона або зберігає свої традиційні ознаки, або зазнає змін. Зміни ці виходять зсередини людського розуму: коли більшість внаслідок рефлексії починає відчувати потребу в них. А.Бергсон називає це перехідним етапом: «Між закритою душею і відкритою існує душа, яка відкривається. Між нерухомістю людини, що сидить і рухом тієї самої людини, що біжить, є ще людина, яка розпрямляється, тобто стан, який вона приймає, коли встає. Узагальнюючи, між статичним і динамічним в моралі ми спостерігаємо перехід» [1, 66–67].

Таким чином, мораль закритої, природної людини – це статична мораль, а мораль людини, що відкривається – динамічна. Статична нерухома, вона у стані спокою, і на варті її незмінності завжди стоїть інстинкт; тоді як друга – постійна вимога руху, вона

сама є рух і постійна зміна.

Поняття справедливості А.Бергсон прослідковує як таке, що розвивалося одночасно з економічними відносинами: при розподілі праці будь-яка спільнота стає перед необхідністю якимось чином оцінювати різні види праці і результати цієї праці. Автор відкидає поняття «рівності» як одного із засадничих принципів справедливості, бо можливості людей від природи різні, а тому оцінювати товари, наприклад, по зусиллям кожного окремого члена виявляється недієздатним. Тому той спосіб оцінки, яке влаштовує більшість, визнається справедливим. Далі автор прослідковує запозичення сферою міжлюдських стосунків в спільноті поняття «справедливості» зі сфери обміну товарами. Чим ширше розповсюджуються економічні зв'язки на основі обміну, тим більша кількість спільнот залучається до творення принципів справедливості. Це запозичення формує певні звичаї всередині спільноти, які наступними поколіннями вважаються за утановлені правила поведінки і очікувань. Таким чином, формуються певні зобов'язання кожного члена спільноти, і ця структура мислення стійка; вона не готова до створення нових положень і до певного моменту залишається незмінною. Коли ж її засади дещо застарівають, виникає соціальна вимога до нових правил поведінки задля регулювання нових типів відносин, які є частиною еволюції людського розуму. Але «справедливість», як тільки нові правила сформульовані, одночасно стає традиційною; той механізм, який поєднує ці дві форми «справедливості», А.Бергсон називає «цілісністю зобов'язання»: «Якщо розмірковувати таким чином про «свободу», «рівність», про «повагу до права», то ми побачимо, що існує не просто розрізнення в ступені, але радикальне розрізнення в сутності між двома ідеями справедливості, які ми розділили: однієї – закритої, другої – відкритої. Тому що відносно стійка, закрита справедливість, яка слугує підтриманню автоматичної рівноваги суспільства, що вийшло з рук природи, виражається в звичаях, з якими пов'язана «цілісність зобов'язання», а ця «цілісність зобов'язання» охоплює, мірою того, як вони приймаються суспільною думкою, приписи іншої справедливості, тієї, яка відкрита для наступних витворів. Одна і та сама форма, таким чином, нав'язується двом матеріям: одній, даній суспільством, і іншій, що походить від людського генія» [1, 85–86].

Отже, поняття «справедливості» А.Бергсона так само, як і «моралі», продовжує основний напрям дослідження суспільства у його дихотомії закритості і відкритості.

Зобов'язаність у концепції А.Бергсона займає одне з основних місць: вона є головним інструментом інстинкту і вимагає від людини автоматичного виконання своїх функцій. Водночас розум, який постає перед питаннями свободи виконання або невиконання зобов'язань, чи порядку, в якому їх слід виконувати, шукає універсальної відповіді. Розум несе в собі певну руйнівну силу, піддаючи сумнівам сталі робочі механізми звички; А.Бергсон порівнює її з силою розкладу. Але ж сам розум потім знаходить компроміс між тим, що критикує, і тим, з чим згодом погоджується; це свого роду боротьба між егоїзмом та соціальним інстинктом: «Зобов'язаність – це необхідність, з якою сперечаються і яка супроводжується, відповідно, розумом та свободою... але втручається розум з його здатністю обирати... це здатність, яку індивід природнім чином використовує, щоб звільнити себе від труднощів життя... ця здатність буде прямо вести до егоїстичних рішень, але це буде лише першим її рухом. Вона не зможе не рахуватися з силою, невидимий тиск якої постійно відчуватиме. Тому вона переконає саму себе, що розумний егоїзм повинен надати місце всім іншим видам егоїзму. А якщо цей розум належить філософу, то він сконструює теоретичну мораль, в якій взаємопроникнення особистого інтересу і загального інтересу буде доведено і в якому зобов'язаність буде зведено до необхідності думати про іншого, якщо ми хочемо бути корисними самі собі» [1, 98–99]. Отже, зобов'язаність і розум існують у протидії одне з одним, доки кожне з них в свідомості людини не знає змін і, як результат, не будуть поєднані у загальному знаменнику, взаємопідкорені одне одному.

Особливу увагу А.Бергсон приділяє необхідності людської спільноти підлаштовуватися під власну еволюцію, під соціальні виклики, які суспільство створює саме собі в процесі своєї діяльності. Але сама по собі спільнота не може створити або сформулювати форму, в яку мають вилитися ці зміни; тоді настає час для появи певного харизматичного лідера, який надихає людей на сприйняття чогось нового і своїм відважним прикладом і всепоглинаючим ентузіазмом зносить стереотипне мислення і таким чином творить

прогрес: «Хоч би що там було, доведеться постійно повертатися до концепції моральних творців, які подумки уявляють собі нову соціальну атмосферу, середовище, в якому буде краще життя; йдеться про таке суспільство, поживши в якому, люди не захотіли б повернутися до попереднього стану речей.

Тільки так можна визначити моральний прогрес; але визначити його можна буде лише потім, коли морально обдарована натура створить нове почуття, подібне до нової музики, і передала його людям, закарбувавши в ньому свій власний порив» [1, 85].

Автор постійно зауважує, що глобальне об'єднання людства не входило в плани природи, що розумність і суспільність людини, закладена в нас приронь, покликана на індивідуальне і групове життя. Сім'я, коло близьких, група, в якій реалізується робочий процес кожного індивіда, захист своєї території, в межах якої відбуваються ці засадничі елементи людського існування – ось той сценарій, який закладено в кожній новонародженій дитині. Але розвиток людства вийшов за межі природних сценаріїв, обраний людським розумом шлях має сам забезпечувати свій розвиток. Інстинкт, який покликаний убезпечувати існування людини, в нових, неприродних, штучних умовах часто затримує вирішення нагальних питань «куди тепер?» Завдання знайти компроміс лежить тепер на особливо обдарованих індивідах, кожен з яких є віддзеркаленням своєї епохи і запиту соціуму. Їх приклад являє собою поєднання почуттів зобов'язання, справедливості, моральності; те, що вони пропонують, здається єдино правильним і захоплює інших. Цей творчий порив притихшує голос інстинкту, який прагне до сталості і не визнає змін, і так відбувається допоки більшість не вирішує, що те, що було потрібно переформатувати, тепер гідне існування; суспільство змінилося і інстинкт знову набирає сили. Спільнота підкоряється правилам, які до недавня були революційними і перетворює їх на традицію.

У своєму аналізі «відкритого» та «закритого» суспільства А.Бергсон виходить з того, що індивіди спільноти «переважно» наділені розумом і «частково» вільні в своїх рішеннях. Таким чином автор намагається підкреслити взаємодію розуму та інстинкту. І все ж, з плином історії ми спостерігаємо, що людські спільноти значно відрізняються одна від одної: не лише в різні історичні епохи, а й географічно розрізнені в межах одного часового простору. Більше

того, існує певне чергування: одне й те саме суспільство, яке проходило через переформування з одного стану в інший, постійно повертається у вихідний. Це постійний циклічний процес, незмінними в якому є лише механізми; саме він лежить в основі еволюції людського суспільства, саме він дає змогу вирішувати нові виклики, які постають перед людиною; але це не «шлях у світле майбутнє». Людина підлаштовує свою природу і свій розум під обставини, які складаються, і таким чином не просто виживає, а розширює межі свого існування.

Природний стан суспільства, як його описує А.Бергсон, подібний до військового стану: «Таким чином, ми відмітили деякі риси природного суспільства. Вони пов'язані між собою і надають йому вигляд, який можна легко інтерпретувати. Внутрішня замкнутість, згуртованість, ієрархія, абсолютна влада вождя – все це означає дисципліну, військовий дух» [1, 307]. Ці суспільства керуються чистим інстинктом, кожний індивід чітко визначає для себе свої функції і можливості; члени його тісно пов'язані між собою і запрограмовані проявляти байдужість до інших спільнот – це необхідні запоруки того, щоб в будь-який момент згуртуватися і бути готовими до атаки або оборони. Світ простий, в ньому є чіткі відповіді; стабільність, яку дають такі суспільства, жадана настільки, що індивід згоден «сліпо служити інтересам колективу». Така форма суспільства завжди прагне довести, що вона кінцева; більше того, вона спрощена для сприйняття індивіда: «Ми стверджуємо, що хоч би як людство цивілізувалося, хоч би як воно перетворювалось, тенденції, у певному роді органічні для соціального життя, залишились тими ж, якими були на початку. Ми і тепер можемо їх знайти та спостерігати. Результат цього спостереження не викликає сумнівів: моральна структура, яка є першопочатковою та основоположною для людини, створена для простих і закритих суспільств» [1 58].

Відкритий стан суспільства – це насамперед рух, навіть натиск. Зобов'язання, яким керуються члени закритого суспільства, тут набувають вселюдського значення; людина починає думати глобальніше. З одного боку, в такому суспільстві більше можливостей для розквіту егоїзму і лінощів, з іншого – той лідер, який вводить нас в новий стан своїм ентузіазмом, виключає таку можливість. Спільнота, що йде за ним, кожен її член відчуває себе настільки

цілісним, що готовий приймати інакшість чужих спільнот просто тому що має одну головну загальну рису з ними – відношення до виду людини. На цьому ґрунтуються основи демократії: «З усіх політичних концепцій вона є по суті найбільш віддаленою від природи; вона єдина, принаймні у намірі, виходить далеко за межі умов життя «закритого суспільства». Вона приписує людині неперушні права. Ці права, щоб залишатися недоторканими, вимагають від усіх нерушимої відданості обов'язку. Тому в якості свого предмета вона бере ідеальну людину, яка поважає інших як саму себе, є прибічником обов'язків, які вона вважає абсолютними, які так повно збігаються з цим абсолютном, що можна сказати, чи це обов'язок надає права чи право нав'язує обов'язок. Громадянин, визначений таким чином, є одночасно «законодавцем і підданим»,... така теоретична демократія. Вона проголошує свободу, вимагає рівності і примиряє цих двох ворожих одне одному родичів, нагадуючи їм, що вони родичі, і розмішуючи понад усе братство» [1, 305]. Автор вважає, що людство прийшло до такої демократії дуже пізно, коли стало готовим будувати свою структуру на засадах, однакових для всіх. Так він називає античні демократії хибними, бо рабська праця вирішувала найскладніші проблеми соціуму, а справжня реалізація відкритого суспільства полягає в такій соціальній організації, коли кожен член суспільства з власної волі виконує свої зобов'язання.

Ідеї А.Бергсона сформували потужний інтерес представників соціально-філософських концепцій першої половини ХХ ст. до ознак «відкритого» суспільства та його втілення в реальних соціумах. Наприклад, Ф.А. Гаєк у праці «Рівність, цінність і чесноти» приділяє значну увагу поняттям «рівності» і «справедливості» і, подібно до Бергсона, протиставляє їх. Він вважає, що під гаслами рівності часто діють сили, які просто хочуть нав'язати свій розподіл суспільних благ, від початку упереджених і несправедливих. Вихідною тезою є те, що люди від народження мають абсолютно різні таланти і можливості, тому відкидає ідею природної рівності людей, а соціальна вимога рівності насправді є «вимогою справедливішого розподілу благ цього світу... більшість людей заперечує не проти нерівності як такої, а проти того, що винагорода, яку отримують люди, не відповідає їхнім визнанням чеснотам. Відповіддю на такі закиди може бути те, що тільки у вільному суспільстві можлива

така справедливість» [4, 123].

Теорія справедливості, розроблена Дж.Роулзом в одноіменній праці, певний час була головною тенденцією у філософії XX ст. На противагу Ф.А. Гаску і А.Бергсону, вона відштовхується від того, що людська рівність є фундаментальним моральним принципом у питаннях справедливості людського буття. Автор формулює принцип рівної свободи і теорію блага, використовує Кантову інтерпретацію справедливості як чесності. На тлі теорії справедливості, окрім послідовників, сформувалися певні критики, які поділяють Роулзів принцип рівності, але інтерпретують його інакше. Серед них Р.Нозік і Р.Дворкін.

У своїй праці «Анархія, держава та утопія» (1974) Р.Нозік формулює лібертатистську концепцію, в основі якої справедливим державним устроєм вважається такий, який розглядає усіх своїх громадян як рівних. Автор пропонує розрізняти три типи теорій справедливості, що ґрунтуються на трьох різних принципах: 1. Принцип «кінцевого результату», тобто такий, який справедливим вважає суспільство, в якому протягом певного проміжку часу зберігається однакова кількість благ між усіма членами суспільства; 2. Принцип «відповідності взірцеві» вимагає, щоб кожен індивід отримував блага відповідно до затрачених зусиль, наприклад, «Кожному за працю»; 3. «Історичні принципи»: розподіл є справедливим залежно від того, яким шляхом його було реалізовано, тобто без порушення будь-чиїх прав.

Р.Дворкін пропонує політичну теорію, яка ґрунтується на концепціях свободи, рівності та спільноти і головним завданням цієї теорії вважає відповідь на питання: 1. Чи однаково цінні життя людей; 2. Чи турбота уряду про кожного індивіда має коригувати ступінь припустимої свободи заради блага усіх; 3. До якої міри персональний життєвий успіх індивіда залежить від успіху цілої спільноти. На основі цих питань автор розробляє теорію, яка мала бути більш послідовною, ніж лібералізм і, відповідно, більш здатною до реалізації.

Ідеї А.Бергсона щодо рис «закритого» і «відкритого» суспільства були використані К.Р. Поппером у праці «Відкрите суспільство та його вороги» і сформульовані у потужну концепцію, яка дала життя цілому напрямку досліджень філософії і соціології. Вона стала відповіддю на запит цілої епохи і віддзеркалює боротьбу між тоталітарними і демократичними режимами. К.Р. Поппер, надзвичайно

стурбований популярністю тоталітаризму і тим, які цінності формуються всередині таких спільнот, а точніше – масштабами знецінення всього людського, створив струнку теорію, яка знайшла продовження у концепціях Дж.Сороса.

Дж.Сорос вважає себе учнем К.Р.Поппера і продовжує роботу над засадничими принципами відкритого суспільства. Своєю метою він зробив створення не просто теоретичної концепції, а певної реальної моделі відкритого громадянського суспільства. Крім академічної роботи в цьому напрямку, він заснував фонд, який безпосередньо займається реалізацією цієї мети в країнах, що знаходяться на перехідному етапі з тоталітаризму до демократизації.

Отже, доходимо висновку, що крайні точки еволюції суспільств не мають реального вираження; процес перетворення одного на інше і навпаки – невинний. Є механізми, які спрацьовують для збереження сталості, є ті, які дають суспільству змогу еволюціонувати. Кожен з них в основі своїй – частина одного цілого, і друга частина завжди на чатуванні, готова коригувати напрям розвитку. Любов до людства, любов до спільноти – прагнення до закритого суспільства, підкорюючись інстинкту, водночас захоплення харизматичним лідером, мета якого – змінити стан речей. Прогрес: винахід нової концепції моралі або суспільного устрою, зміна, але потім підкорення інстинкту і сприйняття нового, підлаштованого під старі форми; визнання інстинктом змін, але через підлаштування цих змін під старі звички і визнання нових звичок незмінними, стабільними і новими, але вічними. «Відкрите суспільство – це те, яке в принципі охоплює все людство. Про нього знову і знову мріють обрані душі, і воно кожен раз реалізує дещо від самого себе у витворах, кожне з яких, через більш-менш глибоке перетворення людини, дає можливість подолати труднощі, до того нездоланні. Але після кожного разу коло, що відкрилося на мить, знову закривається. Частина нового влилася в форму старого; індивідуальний потяг став соціальним тиском; і зобов'язання огортає все» [1, 289]. Така процедура людської еволюції, такий невинний цикл існування людських спільнот. Людність лежить в основі прогресу, інстинкт охороняє нашу цілісність, і ця дихотомія відрізняє нас від тваринних спільнот, визначає як людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бергсон А. Два истоника морали и религии. – М. : Канон, 1994. – 384 с.
2. Колодій А.Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Монографія. – Л. : Червона Калина, 2002. – 272 с.
3. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 1 – М. : Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – 448с.
4. Сучасна політична філософія: Антологія. – Упорядник Я.Кіш. – К. : Основи, 1998. – 575 с.
5. Філософський енциклопедичний словник, 2002. – 742 с.

Ніколенко Г.С. Витоки концепції «закритого» і «відкритого» суспільства у праці А.Бергсона «Два джерела моралі і релігії».

Стаття присвячена ідеям «відкритого» і «закритого» суспільства, які постають у праці А.Бергсона «Два джерела моралі та релігії». Проаналізовано механізми трансформації суспільства з одного стану в інший, їхній взаємовплив та роль, яку вони відіграють у розвитку людського суспільства. Прослідковано дихотомію розуму та інстинкту в бутті людських спільнот та основні засади, на яких ґрунтується їх формування. Саме в людському розумі А.Бергсон вбачав той творчий та інтуїтивний потенціал, який дає людині змогу трансформувати своє суспільство у нові форми, видозмінювати свої інструменти та відповідати на змінні умови життя. Відзначено, що здатність людини виходити за межі звичного буття й адаптуватися в нових умовах – це те, що відрізняє закриті, сталі і незмінні, природні суспільства від тих, що відкриті для прогресивного життя.

Ключові слова: відкрите суспільство, закрите суспільство, трансформація, розум, інстинкт, еволюція.

Nikolenko H. Origins of the concept of «closed» and «open» society in the work of A.Berghson «Two sources of morality and religion».

The article is devoted to the ideas of «open» and «closed» society, which appear in the A.Berghson «The two sources of morality and religion». Mechanisms of transformation of society from one form to another were analyzed, their mutual influence and the role they play in the development of human society were pointed on. Dichotomy between the mind and the instinct in the existence of human communities and the basic principles underlying

their formation were followed. It is in the human mind that A.Bergson saw the creative and intuitive potential that allows a person to transform his society into new forms, to modify their tools and to respond to changing living conditions. The ability of a person to go beyond innate life and adapt in the new conditions is what distinguishes closed, constant and immutable natural societies from those that are open to progressive life.

Key words: open society, closed society, transformation, mind, instinct, evolution.